



הספריה עדיין לא הגיעה למקומה

**ב־1917 רכשו ציוני רוסיה את
ספרייתו של הברון דוד גינצבורג
למען בית הספרים הלאומי.
איינשטיין פעל להעברת הספרים –
ללא הצלחה.
עד היום מעכבים הרוסים את מסירת
הספריה לבעליה**

מאת מרדכי נדב

הברון גינצבורג בספריה שלו

כפים סוערות. דבר רכישת הספריה התפרסם גם בעתונות היהודית ברוסיה ובגרמניה. הברון דוד גינצבורג היה דור שלישי בשושלת ברונים יהודים של בנקאים ואנשי עסקים, נדבנים ואנשי ציבור בפטרבורג. הברון דוד גינצבורג עצמו היה חוקר מדעי היהדות והמזרח ובראשית המאה הקים בביתו מעין אקדמיה קטנה של חוקרים בנושאים אלו. לאחר פטירתו בשנת 1910 ניסו אישים, אירגונים ומוסדות אקדמיים רבים, באמריקה ובאנגליה, לרכוש את הספריה. בין המתעניינים היה גם בית הספרים הלאומי בירושלים. אליעזר בן־יהודה פירסם בעתונו בירושלים קריאה נרגשת להציל את הספריה היקרה, ולהציבה במקום האחד הראוי לו, בבית הספרים הלאומי בירושלים. מיד לאחר מות הברון פנה החוקר היהודי א"א הרכבי שקיים קשרים מדעיים עם הברון גינצבורג אל האלמנה למכור את הספריה למטרה זו. כן פעלו בעניין זה מנחם אוסישקין, נחמן סירקין ואיש העסקים זיגמונד רבינסון, ונעשו אף פניות לארתור ורבורג מראשי ההסתדרות הציונית, אל אנשי הון יהודיים. פעילות זו נכשלה אותו זמן, אולם שבע שנים אחר־כך, באמצע ימי המהפכה הרוסית, החליטה הברונית למכור את הספריה

בחודש מאי 1917, חודשים אחדים לאחר מהפכת פברואר וכחצי שנה לפני מהפכת אוקטובר הקומוניסטית, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, רכשו ציוני רוסיה את ספרייתו של הברון דוד גינצבורג מפטרבורג שמחירה 500 אלף רובל זהב למען בית הספרים הלאומי בירושלים. הרכישה התאפשרה בזכות נדיבותם של כמה מראשי הציונות ברוסיה – הלל זלטופולסקי, יוסף פרסיץ, יצחק ניידיץ' וככל הנראה גם זלמן אפשטיין, שתרמו כל אחד 100 אלף רובל. המוכרת, הברונית מתילדה גינצבורג, תרמה אף היא 100 אלף רובל על־ידי הוולת המחיר, והעמדתו על סך של 400 אלף רובל. הספריה כללה כ־14 אלף ספרים ובהם 2056 כתבי־יד עבריים, מתוכם מספר רב של כתבי־יד עתיקים וכתבי־יד בעלי חשיבות מרובה, וכן כ־1000 כתבי־יד ערביים, כ־8000 ספרים עבריים וספרים בלשונות אחרות, רובם בנושאי היהדות. בראשית המאה נחשב אוסף כתבי היד של הברון גינצבורג כאוסף השני במעלה בנושא היהודי אחרי האוסף שבספריית ה'בודליאנה' שבאוניברסיטת אוכספורד. הודעה חגיגית על רכישת הספריה נמסרה בוועידת ציוני רוסיה שהתקיימה באותו חודש בפטרבורג. צירי הוועידה קיבלו את ההודעה בהתלהבות ובמחיאיות

השלטונות הרוסיים להציב קשיים בהעברת הספרייה: הם הציעו הקמת ועדת בוררים ותבעו סכום כסף גבוה יותר. כך חזר לברלין, פרופ' לווה המשיך במאמציו, וקיבל אישורים מהברונית גינצבורג ומאישים אחרים כי הספרייה אמנם נמכרה לירושלים ושלח את המסמכים למוזיאון רומיאנצב. כל זה לא הועיל ואז החליטו בהנהלה הציונית בברלין לפנות לפרופ' אלברט איינשטיין, שיוקרתו אצל הרוסים היתה גדולה, שיפנה אל השלטונות הרוסיים ויבקש את הספרייה. איינשטיין, שזוה עתה סויר בארצות-הברית יחד עם וייצמן, למען האוניברסיטה העברית וביקר בארץ, נענה מיד וכתב מכתב לסגן שר ההשכלה הרוסי מיכאיל פוקרובסקי, שטיפל בנושא זה. הפעם היו בפיו דברים חדשים לחלוטין, הוא הודיע שהוצאת ספרים נדירים ויקרי ערך מרוסיה אסורה ויש לקבל על כך רשיון מיוחד.

בן-גוריון: עניין לאומי גדול

ללא קשר לפעילות זו הצטרף תובע נוסף להעברת הספרייה לירושלים. ב-1923 נסע דוד בן-גוריון, אז מזכיר ההסתדרות, בשליחות ההסתדרות לביקור בתערוכה חקלאית במוסקבה. הוא ביקר במוזיאון רומיאנצב ושוחח עם ספרן המחלקה העברית שם, ד"ר שמואל אייזנשטט, שלימים עלה לארץ, וזה סיפר לו על הספרייה וחשיבותה. בן-גוריון כתב לארץ: "עניין לאומי גדול הדורש טיפול ופעולה נמרצת ברוסיה הוא דבר הספרייה של בארון גינצבורג... יש סכנה שהנהלת המוזיאון תכריז עליה כעל קניינה ואז אולי תאבד לנו". בן-גוריון הציע לשלוח למוסקבה מסמכים שונים ובסוף המכתב הוא אומר: "בעוד ימים אחדים יבוא הנה הפרופ' איינשטיין. הוא ודאי יוכל לעזור, אני אדבר אתו".

התערבותו של בן-גוריון נתנה דחיפה לפעילות מחודשת של ההנהלה הציונית ודוד זכאי מן ההסתדרות והבריגדיר קיש מההנהלה הציונית בארץ כתבו בעניין זה לוועד הפועל הציוני בלונדון. בינואר 1924 נשלח בן-ציון כץ שוב למוסקבה כדי לברר באילו תנאים ניתן עדיין לקבל את הספרייה. כץ דיווח שממשלת רוסיה מוכנה להחזיר את הספרייה אבל הפעם העלתה את המחיר, היא תובעת 15 אלף לירות שטרלינג. הסתבר גם כי אנשי ה"ביסקציה" (המחלקה היהודית) התנגדו להעברת הספרייה לארץ משני נימוקים: הראשון - הם ביקשו להקים אוניברסיטה יהודית ברוסיה והיא תצטרך לספרייה זו והשני - מסירת הספרייה עשויה להתפרש כתמיכת רוסיה הסובייטית בציונות.

אנשי הוועד הפועל הציוני בלונדון היו איטיים וזהירים מאוד וגם מכתב של ההנהלה הציונית בארץ לא הניע אותם לפעולה נמרצת יותר. באפריל 1924 נשלחו מלונדון שני מכתבים אל שר ההשכלה הרוסי לונצ'ארסקי, בחתימת איינשטיין ואיש ההנהלה הציונית אידר, שביקשו להעביר את הספרייה לאוניברסיטה בירושלים. אידר הביע את אמונתו שהממשלה הסובייטית תהיה מעוניינת לקדם את התחלות העבודה של האוניברסיטה ועל כן ביקש מלונצ'ארסקי להורות שספריית גינצבורג תימסר מיד לוועדת האוניברסיטה בלונדון. אידר צירף למכתבו את האישור הנוטריוני של הברונית גינצבורג בדבר מכירת הספרייה. יש לציין כי במכתב של אידר אין שום התייחסות לסיכומים שכבר הושגו בעבר עם אנשי קומיסריון ההשכלה, ואין בו על דברים ברורים וחד-משמעיים לגבי זכות הבעלות החוקית על הספרייה, ובמידה שנאמר משהו על כך הוא לא נאמר בצורה תקיפה. מכתבו של אידר ללונצ'ארסקי לא זכה, ככל הנראה, למענה. אבל לאיינשטיין בברלין כתב סגנו של לונצ'ארסקי פוקרובסקי והודיע כי את הדרישה לתשלום 15 אלף ל"ש לא ניתן לשנות בשום פנים; מדובר בצרכיהם של אזרחים סובייטים יהודים שייגרם להם נזק תרבותי; אבל

Гос. Мемуариза Академия Трудностей
 13 rue Mathilde de Gunglberg

Me pour l'obtention de
 la signature de M. Adar et Bonner
 Mathilde de Gunglberg
 le 8 Décembre 1923.

A. Rubin



AU PAR HOURS
 Le Canton de Saint-Germain-en-Laye (Seine-et-Oise)
 POUR L'ÉVALUATION DE LA SIGNATURE
 M. H. Rubin
 le 8 Décembre 1923

אישור של הברונית גינצבורג על מכירת הספרייה

נמצאו ארבעה אנשי-הון יהודיים שרכשו אותה למען בית-הספרים הלאומי בירושלים ולמען האוניברסיטה העתידה לקום שם.

האוסף מוסתר במוסקבה

אייאפשר היה לשלוח את הספרייה לירושלים כל עוד נמשכת המלחמה. 117 (או 118) הארגזים שבהם נארוזו הספרים אוחסנו בינתיים בפטרבורג, במחסני הבנק הרוסי-צרפתי של הלל זלטפולסקי. בימי מלחמת האזרחים בפטרבורג הוחלט להעביר את הספרים למוסקבה אל מחסני הסתר של משפחת שושנה ויוסף פרסיץ, בתו וחתנו של זלטפולסקי. משפחת פרסיץ עזבה את מוסקבה ועלתה לארץ ישראל בשנת 1918 ובביתם הגדול השתכן הקומיסריון לענייני היהודים שבראשו עמד הקומוניסט הוותיק שמעון דימנשטיין, תלמיד חכם וחניך ישיבה, שהיה חברו של פרסיץ. כל עוד נוהלה הבית בידי דימנשטיין לא נגע איש בארגזים. ב-1920 עבר הבית לרשות הנהלת ההנדסה הצבאית, הארגזים נתגלו והועברו לרשות הקומיסריון לענייני השכלה בחסותו של מוזיאון רומיאנצב, שאחר-כך נקרא ספריית לנין, ומאז ועד היום נמצא האוסף באותו מקום. מיד אחרי תום מלחמת העולם הראשונה החל משא ומתן להעביר את הספרייה לידי בעליה החוקיים - בית הספרים הלאומי והאוניברסיטה העברית בירושלים, והחל משא ומתן בין גופים יהודיים שונים בארץ ובחוץ לארץ ומוסדות רוסיים, להעברת הספרייה. בקונגרס הציוני ה-12 שנערך ב-1921 בקרלסבאד נדון העניין והוסכם כי הספרן פרופ' היינריך לווה יחד עם הסופר בן-ציון כץ יפעלו להעברת הספרייה לירושלים. בן ציון כץ נסע למוסקבה לנהל משא ומתן בעניין זה והודיע לווה שיש צורך ב-2000 לירות שטרלינג כדי להוציא את הספרייה, אולם לווה לא הצליח להשיג את הכספים מההסתדרות הציונית. כך המשיך לנהל משא ומתן, תבע את הכספים וללא הצלחה. בינתיים החלו



איינשטיין מבקר בתל-אביב

בן-גוריון ואיינשטיין—שניהם פעלו להעברת הספרייה

אלא שבשל המלחמה לא הספיקו להוציא, ואין זה מתקבל על דעתם של אנשי תרבות שהוא לא יוחזר לבעליו בשל כך. איינשטיין הודיע בשם בית-הספרים שאין שום אפשרות לשלם 15 אלף ל"ש, אבל בהחלט נראית לו ההצעה להקים ועדת בוררים של שלושה, בהרכב נציג רוסי, נציג של בית-הספרים וי"ר ששניהם יסכימו עליו.

על מכתב זה ענה פוקורובסקי כעבור חמישה חודשים, במאי 1925, וחזר על הנימוקים והדרישות שהעלה במכתבים קודמים והוסיף טענה נוספת: הספרייה הוחרמה כרכוש תרבותי ללא בעלים.

למכתב זה לא היה המשך וכך תם למעשה המשא והמתן עם שלטונות רוסיה שהסתכסכו בכישלון הרוץ. אמנם היו עוד כמה נסיונות להחיות את המשא ומתן, כמו הצעתו של נשיא האוניברסיטה העברית י.ל. מאגנס בשיתוף עם ברנרד כהן נציג הג'וינט בברלין, שאנשי הג'וינט הנוסעים לרוסיה יחקרו באופן דיסקרטי את אפשרות הוצאת הספרייה, אך תוכניות אלו גוועו מאליהן.

כשולן המאמצים להחזיר את האוסף לבעליו החוקיים לא שינה את תחושתם של אנשי האוניברסיטה בירושלים מאז ועד היום, שאוסף גינצבורג שייך לאוניברסיטה והייב להימסר לידיה. אגב, בשנת 1987 ביקרה רחל אדלמן, מנהלת הוצאת הספרים "שוקן", נכדתם של יוסף ושושנה פרסיץ ונינתו של התורם זלטופולסקי, במוסקבה בספריית לנין, מקום שם נמצא האוסף, ובבית המגורים של הסב בתקופת הצאר, שאיחסן את הספרים, ופירסמה את רשמיה מן הביקור. בשנים האחרונות מתנהל משא ומתן עם נציגי ממשלת רוסיה, על החזרת אוצרות תרבות ומבנים בארץ לידי הממשלה הרוסית. יש רבים התובעים כי במסגרת המשא והמתן תדרוש ישראל את החזרת ספריית גינצבורג לאוניברסיטה העברית.

אפשר להקטין את הנזק אם ייסדו ברוסיה ספרייה שתאפשר לימוד ומחקר של התרבות היהודית והיא תזדקק להוצאה של 15 אלף ל"ש לפחות. התשלום שהציע איינשטיין בשם האוניברסיטה - 3000 ל"ש - אינו מספיק כמובן, אבל עדיין נשארה פתוחה האפשרות של ועדת בוררים.

מן התיעוד על הנושא הנמצא באוסף גינצבורג בארכיון ההיסטורי של בית-הספרים הלאומי, מתקבל הרושם שאיינשטיין מאס בטרדות הכרוכות בפניות החוזרות ונשנות אל לונצ'ארסקי ופוקורובסקי, וקרוב לוודאי שהיתה לו גם ביקורת על צורת הטיפול של ההנהלה הציונית. את המכתב שקיבל מפוקורובסקי העביר איינשטיין ללווה מבלי שנמסר לו שוויצמן וההנהלה הציונית בלונדון הפסיקו את פעילותו של לווה בעניין מאחר שהציג את עצמו כמנהל בית הספרים בירושלים בשעה שאת בית הספרים ניהל פרופ' הוגו ברגמן. לווה שלח שני מכתבים בוטים וביקורתיים להנהלה הציונית בלונדון, אבל מלונדון הודיעוהו שאל לו לטפל עוד בעניין זה. מלונדון כתבו לאיינשטיין אבל לא קיבלו תשובה, ועל כן ביקשו את התערבותו של ארתור ורבורג, שהתקשר עם איינשטיין והבין ממנו כי מכתבם של הרוסים נמצא בידי לווה ושתנאיהם נוקשים. היחסים בין ההנהלה בלונדון לבין לווה היו מנותקים והיא פנתה באמצעות אישים שונים ללווה שישלח אליהם את מכתבו של פוקורובסקי המוחזק בידיו. הוא טען שכבר שלח העתק ללונדון, שלא נתקבל, והסכים לשלוח מיד העתק נוסף.

איינשטיין פועל שוב

בלונדון הבינו שרק בעזרתו של איינשטיין עוד ניתן לעשות משהו בנידון. למרות אי הנוחות בהטרדת איינשטיין פעם נוספת, הם ביקשו ממנו לפנות שוב לפוקורובסקי והוא נענה מיד לבקשתם, אבל הביע את הדעה שהעניינים יגעים ושהסיכויים קלושים.

ב-21 בדצמבר 1924 שלח איינשטיין את מכתבו האחרון לפוקורובסקי. איינשטיין דחה את הטענה שהאוסף הוא רכוש תרבותי רוסי. האוסף הוא רכושו של בית-הספרים,

לעיון נוסף: לתולדות המאמצים להבאת אוסף דוד גינצבורג אל בית הספרים הלאומי - מ. נדב ב"מדעי היהדות" 35, הנ"ל ב"מסות ומחקרים בספרנות, מוגשים לקרט וורמן".